

Francien van Westrenen en Hans Venhuizen

Een opleiding tot pionier

Van monumentale kunst
tot social design



Boven: Peter Struycken, *Blauwe Golven*.

Foto: Theo Peeters

Onder: DTO / Hoogte Twee Architecten/

Buro Harro, artist impression *Showroom*

Arnhem (op locatie *Blauwe Golven*), Arnhem.

© DTO / Hoogte Twee Architecten /

Buro Harro



In 2001 komt een einde aan de Arnhemse School, dan de enige opleiding in Nederland die niet-autonoom werkende kunstenaars traint om in de publieke ruimte bewust iets te maken wat ook voor anderen betekenis heeft. Wat is er sindsdien gebeurd met haar gedachtegoed? Hebben andere opleidingen het stokje overgenomen?

“Blauwe Golven” verdwijnen van Roermondsplein in Arnhem’ kopt *de Gelderlander* op 17 februari 2017 (Bouman 2017). Het iconische kunstwerk van Peter Struycken uit de jaren zeventig heeft zijn langste tijd gehad volgens de gemeente Arnhem. Het moet wijken voor een nieuwe inrichting van het plein, dat door vergroening een ‘creatieve corridor’ moet gaan worden tussen kunstacademie ArtEZ en de binnenstad.

Blauwe Golven is een van de meest groot-schalige kunstwerken van Nederland en is het bekendste voorbeeld van de Arnhemse School, de geuzennaam voor de opleiding voor kunst en de gebouwde omgeving die 35 jaar heeft bestaan (1966-2001). Het kunstwerk is opgeleverd in 1978 en aangelegd in de tijd dat Struycken het hoofd was van de opleiding die hij twaalf jaar daarvoor zelf had opgezet. De Arnhemse School



Boven: Peter Struycken, *Blauwe Golven* (ten tijde van de opening van de Roermondspleinbrug, inmiddels Nelson Mandelabrug, 1977). Foto: Gelders Archief
Onder: Buro Harro, artist impression *GroeneGolven*, Arnhem. © Buro Harro

is dan de enige opleiding in Nederland die niet-autonoom werkende kunstenaars traint om in de publieke ruimte bewust iets te maken 'wat ook voor anderen betekenis heeft' (Middag et al. 1994).

Nieuwe opvatting

De Arnhemse School begint in 1966 als een nieuwe interpretatie van de afdeling 'Monumentale en Versierende Vormgeving', die zich heeft gespecialiseerd in monumentale schilderingen, wandkleden en glas-in-loodwerken. Kunstenaars Peter Struycken en Berend Hendriks hebben een volstrekt nieuwe opvatting over de rol van de kunstenaar in de gebouwde omgeving. De gebouwde omgeving is voor hen niet enkel een materiële omhulling van een aantal functies maar moet de gemeenschap ook structuur bieden voor de ontplooiing en manifestatie van haar



geestelijke eenheid (Middag et al. 1994). In het curriculum van Struycken en Hendriks wordt daarom gewerkt aan deze (sociale) structuur. In plaats van betekenis aan het resultaat van architecten en stedenbouwkundigen toe te voegen (in de vorm van kunstwerken in en aan gebouwen) leidt nu een analyse van de situatie tot visuele ingrepen die vooral zelf van betekenis zijn voor een gebied. Beeldende middelen worden ingezet om gewenst gedrag te sturen, uit te lokken of in ieder geval het bewustzijn daarover te bevorderen. Ondanks de brede betrokkenheid van de kunstenaars bij ruimtelijke planvorming mondt de artistieke bemoeienis doorgaans uit in de inrichting van ontmoetingsplekken bij ziekenhuizen, schoolpleinen en recreatieve routes door nieuwe stedelijke gebieden.

In 2001 komt een einde aan de Arnhemse School. Het is een nicheopleiding geworden binnen het onderwijsconglomeraat dat inmiddels ArtEZ heet. Nadat een poging van toenmalig hoofd Jan van Grunsven om de opleiding om te bouwen in een master mislukt, heft ArtEZ de Arnhemse School op. Nu, meer dan vijftien jaar later, blijkt een behoorlijk aantal kunstopleidingen schatplichtig aan haar gedachtegoed. Op basis van een quickscan en gesprekken met docenten en coördinatoren stellen we een aantal fenomenen vast die deze opleidingen in het perspectief plaatsen van de ambitie om vanuit de kunst betekenis toe te voegen aan de publieke ruimte.¹

Publieke ruimte ontstaat in actie

Alle opleidingen zien de publieke ruimte als hun belangrijkste werkterrein en de (recente) ontwikkelingen zoals schaalvergroting, privatisering en digitalisering als belangrijke drijfveren. Ze zien een sterke maatschappelijke rol voor de



kunsten die ook ervaarbaar wordt in de publieke ruimte. Ze gaan politieke discussies aan over het eigenaarschap van de ruimte en stellen dat publieke ruimte alleen ontstaat in acties, zoals bij de master Performing Public Spaces (Fontys Hogeschool voor de kunsten, Tilburg). De master Interieurarchitectuur (Koninklijke Academie voor de Beeldende Kunsten, Den Haag) definieert het interieur niet als binnenruimte maar als álle ruimte waarmee de mens het meest direct te maken heeft. De System-D Academy (een tijdelijke master aan het Sandberg Instituut, Amsterdam) beschouwt ‘the real world’ niet alleen als het werkveld van de kunstenaar, maar ook als de plek waar hij aanknopingspunten vindt voor aanpassing ervan. Dat geldt ook voor Social Practices (Willem de Kooning Academy, Rotterdam), waar studenten neerstrijken in de stedelijke omgeving voor onderzoek, experiment en uitwisseling. In het Master Programme Scenography (Hogeschool voor de Kunsten, Utrecht) onderzoeken ze de relatie van scenografie met publieke ruimte omdat voor de scenograaf elke plek waar mensen bij elkaar (kunnen) komen, en doorheen bewegen, interessant materiaal is. Voor Man + Public Space (Design Academy Eindhoven) is publieke ruimte stad en land, buiten en binnen, en al die plekken waar mensen, vrienden en vreemden, elkaar in het openbaar ontmoeten.

Een meervoudige en veelzijdige visie op ruimte

De opleidingen zijn allemaal gedefinieerd vanuit specifieke disciplines zoals *performing arts*, *fine arts*, interieurarchitectuur, ruimtelijk ontwerp of scenografie, maar ze zetten hun deuren wijd open voor studenten met een andere artistieke achtergrond. Het overschrijden van grenzen en inter-, multi- of transdisciplinaire samenwerking zijn noodzakelijk om te kunnen werken in een complexe wereld. Alumni van de genoemde opleidingen zijn gewend zich tussen de verschillende kennisgebieden als architectuur, stedenbouw en landschap te begeven en deze samen te vlechten tot een meervoudige en veelzijdige visie op stad en land. Kunstenaars en ontwerpers die in context werken, worden gezien als verbinders van actoren waarvan het bewustzijn, de betrokkenheid en handelingen beïnvloed kunnen worden.

Learning-by-doing-vaardigheden

Bij de opleidingen gaat de openheid voor de werkelijke wereld in al zijn ‘vuile realiteit’ gepaard met het toepassen van de eigen artistieke strategieën daarbinnen. Er is weliswaar nergens meer sprake van een artistieke beeldgrammatica zoals bij de Arnhemse School, maar de opgebouwde vaardigheden vanuit de *performing arts*, het ruimtelijk ontwerp of de scenografie zijn nooit ver weg. In Eindhoven weten ze de kwaliteiten van de ‘creatieve technet’ en de ‘sociaal constructeur’ met elkaar te verbinden. Bij System-D leren ze studenten ‘hard te kijken’ en experimenteel onderzoek te doen via excursies of illegaal kamperen. Man + Public Space ontwikkelt het analytisch en empathisch vermogen van studenten waardoor ze de kennis over een plek, de kennis van de gebruikers en hun verhalen en gewoonten kunnen achterhalen en toepassen. Het gaat om het kunnen herkennen, betrekken en verbinden van stakeholders op verschillende niveaus (macht, expertise en ervaring). Dat kan alleen als je weet waar ieders belangen liggen en welke taal ze spreken, volgens Social Practices. Vaardigheden als communiceren, maatschappelijk verbinden, onderhandelen, kritisch reflecteren en cultureel ondernemen hebben nooit centraal gestaan in opleidingen op kunstacademies maar nemen daarbinnen nu een belangrijke plaats in. Overigens wel volgens de benadering van *learning-by-doing*. Nergens worden programma’s met een strikte en afgebakende set aan noodzakelijke vaardigheden aangeboden.

Artistieke strategieën

Een concrete omschrijving van het product dat een student na afronding van de studie kan leveren, ontbreekt in de beschrijvingen van de opleidingen. Alle opleidingen willen kunstenaars en ontwerpers afleveren die artistieke strategieën kunnen ontwikkelen op een onderwerp, een publiek of een situatie waarmee publieke ruimte kan worden gemaakt of veranderd. Het werk is geen eindhalte, maar altijd een gereedschap om in de wereld te communiceren, te leren en ideeën te tonen. De projecten van studenten gaan lang niet altijd over de publieke ruimte *an sich*, maar wel over issues die zij daar tegenkomen, bevragen en op willen lossen. Zelfs bij de master Interieur is een uitgewerkt ruimtelijk

ontwerp voor het afstuderen niet meer strikt noodzakelijk. Een voorstel voor een ruimtelijke verandering kan ook een strategisch ontwerp voor interventies en programmering zijn.

Positioneren van de eigen praktijk

De belangrijkste vaardigheid die de student moet beheersen is het kunnen positioneren van zijn praktijk in de wereld, bestaande uit de kunsten, de maatschappij én de publieke ruimte. De afgestudeerden zetten hun verbeeldingskracht in om vanuit een persoonlijke blik, sociaal engagement én *embedded research* projecten of processen vorm te geven die het publiek een nieuwe kijk op de wereld geven. Het gaat om autonome geesten die werken in een toegepaste context en in staat zijn om de publieke ruimte als de plek van en als materiaal voor hun verbeelding in te zetten. Daarmee kunnen ze zich op eigenzinnige wijze positioneren als *gamechanger*.

Niet permanent of fysiek herkenbaar

Het inzetten van beeldende middelen om gewenst gedrag te sturen, uit te lokken of in ieder geval het bewustzijn daarover te bevorderen, zoals de Arnhemse School beoogde, is in het actuele academische landschap verrijkt met nieuwe benaderwijzen die nieuwsgierig maken naar de langdurige impact ervan op de publieke ruimte. Alle opleidingen zijn nog steeds geworteld in een ‘herkenbare’ artistieke discipline, maar de verwachtingen voor wat betreft artistieke output lopen ver uiteen. In Arnhem werden de toegepaste artistieke beeldmiddelen altijd zichtbaar in het resultaat: fysieke ingrepen die dienstdeden als ontmoetingsplekken, schoolpleinen en publieke tuinen. De actuele opleidingen staan bij het realiseren van de ambities een veel ruimer spectrum van resultaten toe: publieke performances, tijdelijke hotels, het opstarten van een ‘plafonds’ ter ondersteuning van sanitaire voorzieningen voor uitgeprocedeerde asielzoekers, de ontwikkeling van een *microbial light*, ontwerpen voor de ruimtelijke gevolgen van klimaatverandering en de revitalisatie van leeggelopen plattelandgebieden in China. Wat vooral opvalt is dat het resultaat niet permanent of fysiek herkenbaar als kunstwerk hoeft te zijn.

De rol van de pionier

Permanente en fysieke ingrepen bleken voor de Arnhemse School geen garantie om te kunnen blijven bestaan. Sterker nog, de opleiding ging ook ten onder omdat disciplines als stedenbouw en (landschaps)architectuur zich deze manier van werken eigen maakten. De niche werd gemeengoed en de kunstenaar in zekere zin overbodig. Het is afwachten of bovengenoemde initiatieven ook weer door gevestigde disciplines of organisaties worden opgeslokt of dat de kunst erin zal slagen om zich op de zelf geïnitieerde posities te handhaven. Maar misschien is het opgeslokt worden ook wel het ‘lot’ van de pioniersrol waartoe kunstenaars worden opgeleid. De rol van kunst in de openbare ruimte is onder meer het vinden en zichtbaar maken van maatschappelijke potenties in die ruimte. Zo gauw de waarde daarvan wordt herkend en erkend door reguliere maatschappelijke spelers, is het doel van de pioniers geslaagd. Zij kunnen vervolgens op zoek naar een volgende situatie met nieuwe potenties.

Peter Struycken heeft inmiddels gereageerd op de plannen om zijn *Blauwe Golven* weg te halen. ‘Laat ze maar een heel nieuw plan maken’, zei hij tegen *de Gelderlander*, ‘dan merken ze vanzelf dat dat nog helemaal niet zo eenvoudig is.’ Hij beroept zich in een interview tevens op het auteursrecht, dat geen aantasting van het kunstwerk duldt en enkel volledige sloop toestaat. Met een herinterpretatie van het werk in het licht van de huidige maatschappelijke ontwikkelingen en een gedeeltelijk hergebruik binnen de veranderingen in de ruimtelijke context, gaat hij niet akkoord. Terwijl dat nu juist een boeiende opgave in de geest van de Arnhemse School geweest zou zijn. •

Literatuur

- Bouman, M. (2017) “‘Blauwe Golven’ verdwijnen van Roermondsplein in Arnhem’. In: *de Gelderlander*, 17 februari.
Middag, I. en J. Fritz-Jobse (1994) *De Arnhemse School: 25 jaar monumentale kunst praktijk*. Arnhem: Hogeschool voor de kunsten Arnhem.

Noot

- 1 De informatie is afkomstig van Anne-Marije van den Besselaar (master Performing Public Spaces, Fontys Hogeschool voor de Kunsten Tilburg), Melle Smets (eenmalige master System-D Academy, Sandberg Instituut Amsterdam), Hans Venhuizen (INSIDE master interieurarchitectuur, KABK Den Haag), Henny Dörr (Master Programme Scenography, HKU Utrecht), Iris Schutten (Social Practices, WdKA Rotterdam), Hans van der Markt (Man&Public Space, Design Academy Eindhoven) en is aangevuld met informatie over de opleidingen op internet.